

MAGYAR AFRIKA TÁRSASÁG
AFRICAN–HUNGARIAN UNION

AHU MAGYAR AFRIKA–TUDÁS TÁR
AHU HUNGARIAN AFRICA–KNOWLEDGE DATABASE

MANDICS, György

A szájhagyomány-kutatás horizontjai / Horizons of Oral Tradition Research

Eredeti közlés /Original publication:

Budapesti Könyvszemle (BUKSZ), 2008, 20. évf., 1. szám, 34–38. old.

Elektronikus újraközlés/Electronic republication:

AHU MAGYAR AFRIKA–TUDÁS TÁR – 000.002.680

Dátum/Date: 2018. február / February 18.

filename: mandics_2008_SzajhagyKut

Az elektronikus újraközlést előkészítette

/The electronic republication prepared by:

B. WALLNER, Erika és/and BERNACZKY, Szilárd

Hivatkozás erre a dokumentumra/Cite this document

MANDICS, György: A szájhagyomány-kutatás horizontjai / Horizons of Oral Tradition Research, *AHU MATT*, 2018, **pp. 1–15.** old., No. 000.002.680, <http://afrikatudastar.hu>

Eredeti forrás megtalálható/The original source is available:

Interneten / At the Internet

Kulcsszavak / Key words

magyar Afrika–kutatás, könyvismertetés (Görög-Karác Veronika: Éva gyermekei és az egyenlőtlenség eredete, Mesék, teremtéstörténetek, etnopszematikai elemzések – Afrika, Európa, 2006) és esszé
African research in Hungary, book review (Görög-Karác Veronika: Éva gyermekei és az egyenlőtlenség eredete, Mesék, teremtéstörténetek, etnopszematikai elemzések – Afrika, Európa, 2006) and essay

AZ ELSŐ MAGYAR, SZABAD FELHASZNÁLÁSÚ, ELEKTRONIKUS,
ÁGAZATI SZAKMAI KÖNYV–, TANULMÁNY–, CIKK–, DOKU–

MENTUM- ÉS ADAT-TÁR / THE FIRST HUNGARIAN FREE
ELECTRONIC SECTORAL PROFESSIONAL DATABASE FOR BOOKS,
STUDIES, COMMUNICATIONS, DOCUMENTS AND INFORMATIONS

* Magyar és idegen – angol, francia, német, orosz, spanyol, olasz és szükség szerint más – nyelveken készült publikációk elektronikus könyvtára / Writings in Hungarian and foreign – English, French, German, Russian, Spanish, Italian and other – languages

* Az adattárban elhelyezett tartalmak szabad megközelítésűek, de olvasásuk vagy letöltésük regisztrációhoz kötött. / The materials in the database are free but access or downloading are subject to registration.

* Az Afrikai Magyar Egyesület non-profit civil szervezet, amely az oktatók, kutatók, diákok és érdeklődők számára hozta létre ezt az elektronikus adattári szolgáltatását, amelynek célja kettős, mindenekelőtt sokoldalú és gazdag anyagú ismeretekkel elősegíteni a magyar afrikaisztikai kutatásokat, illetve ismeret-igényt, másrészt feltárni az afrikai témájú hazai publikációs tevékenységet teljes dimenziójában a kezdetektől máig. / The African–Hungarian Union is a non–profit organisation that has created this electronic database for lecturers, researchers, students and for those interested. The purpose of this database is twofold; on the one hand, we want to enrich the research of Hungarian Africa studies with versatile and plentiful information, on the other hand, we are planning to discover Hungarian publications with African themes in its entirety from the beginning until the present day.

A SZÁJHAGYOMÁNY-KUTATÁS HORIZONTJAI

(Görög-Karády Veronika: Éva gyermekei és az egyenlőtlenség eredete Mesék, teremtéstörténetek, etnoszemiotikai elemzések (Afrika, Európa), L'Harmattan, Budapest, 2006, 427 old., 3300 Ft)

MANDICS, György

Budapesti Könyvszemle (BUKSZ), 2008, 20. évf., 1. szám, 34–38. old.

A szájhagyomány-kutatás a 20. század utolsó évtizedeinek gyermeke, de mint minden lényeges újításnak, elég mély gyökerei vannak. Ahogy Jourdain úr számára meglepetés volt, hogy eddig prózában beszélt, bár mit sem tudott róla, a bölcs mondásokat agyagtáblákra rovásumér írnokok vagy a Nílus mentén Khufu-legendáriumot papirusztekercsekre jegyző papok is meglepődtek volna, ha valaki szájhagyomány-kutatóknak nevezi őket, noha ez volt munkájuk lényege. Pedig amikor Európa még csak alakulóban volt, a kínaiaknak már arra is futotta, hogy efféle gyűjtemények ezreit vessék tűzbe az első totális reformer (Si Huang-Ti, i. e. 215 körül) parancsára, aki saját eszméinek úgy kívánt örök egyed-uralmat szerezni, hogy minden más szellemi szerzeményt eltüntetett a föld színéről – az alkimista munkák kivételével, melyekben az örök élet elixírének titkát kereste.

Persze a régi gyűjtők és a modern kutatók közt vannak fontos különbségek is. Az új gyűjtőknek egyre pontosabban kidolgozott módszertanuk van, s a szájhagyományra immár nem csupán mint az írásbeliség sajnálatos hiányára néznek, hanem a felfedező rácsodálkozásával. A lelkiállapot különbsége hasonló ahhoz, amit a modern zoológusok érezhetnek a régiekkel szemben, akiknek egy újonnan felfedezett állat csak megszerzendő tárgy volt a jövő gyűjtemények számára, ők viszont már azon töprengnek az ökológia, a genetika ismeretében, miként lehetne ezt az állatfajt megvédeni a kihalástól. A régi szájhagyomány-gyűjtők az írás mindenhatóságában hittek, mint a kínaiak, akik szerint egy halovány tintájú írás is többet ér a legerősebb szónál. Az új kutatók viszont felismerték, hogy az írás a kommuniká-

ciónak csak egyik összetevőjét, a logikai tartalmat képes elsősorban közvetíteni, a hang, a zeneiség, a kísérő kommunikatív gesztusok, az egész kommunikációs kontextus kimarad.

A szájhagyomány-kutatásban a változást ösztönözte az Afrika-kutatók azon felfedezése is, hogy a szájhagyomány nem jelenti feltétlenül a kommunikációs közhelyek, a középszer uralmát. Akárcsak a magaskultúrákban, itt is van bonyolult, titkos, ezoterikus tudás, de ez olyan jelrendszerekhez kötődik, amelyek írásnak mégsem nevezhetők. A dogonok egyik titkos társasága igazi szellemi tartalmainak megismerése nyomán¹ kiderült, hogy más afrikai népeknél is vannak hasonló társaságok, a felfedezett, nem európai stílusú metafizika nemhogy anomália volna, hanem éppenséggel a szabály.² S arról sem érdemes újabb elméleteket gyártani, hogy mindez hogyan süllyedt alá egy régi magaskultúrából vagy a ponyvairódalomból, ahogyan ezt az európai kultúra vélt magaslatáról a klasszikus szájhagyomány értékesebb részéről eddig állították. A hagyományos folklór – ahogyan a Grimm testvérek gyűjteni kezdték – érdekes, jó, de nem meríti ki a szájhagyomány sokkal szélesebb, ám eddig fel nem fedezett világát.

A klasszikus folklórgyűjtés szájhagyomány-kutatássá bővítését segítette elő az a felfedezés, hogy a szájhagyomány-centrikus kultúráknak is van vizsgálható történelmi múltjuk. A királyi hősénekek regélői, a törzsi genealogikus listák tudói nem csupán fantáziálnak. E listák s a velük összefüggő eposzok, énekek évszázados történelmi múlt rekonstrukcióját teszik lehetővé. Ami Frobeniusnak még hihetetlen királylista volt a Ghana Birodalomról,³ Torday Emil zseniális felismerése nyomán már a valóság gyanújába került: Torday felismerte, hogy a Kongó menti busongo nép 98. királya, Bo Kama Bomacsala uralkodása alatt tényleg volt egy teljes napfogyatkozás, méghozzá 1680. már-

¹ Marcel Griaule: *Masques dogons*. Institut d’Ethnologie, 1938; M. Griaule: *Dieu d’Eau. Entretiens avec Ogotemmêli*. Ed. du Chêne, 1958; Marcel Griaule – Germaine Dieterlen: *Signes graphiques soudanais*. Hermann, Paris, 1951, 7–30. old.; Marcel Griaule – Germaine Dieterlen: *Le Renard Pâle*. Institut d’Ethnologie, Paris, 1965.

² A. Hampaté Ba: *La Tradition vivante*. In: *Histoire générale de l’Afrique*. I. Méthodologie et préhistoire africaine. Jeune Afrique–UNESCO, é. n., [1980], 191–230. old.

³ Leo Frobenius: *Paideuma*. Geisenheyner u. Crone, Stuttgart, 1928 (Az 1910-es években kapott információt tudomásom szerint elég későn közölte: 74 király a Fulbe foglalásig, i. sz. 300.)

cius 30-án.⁴ Jan Vansina, aki rekonstruálta a Nagy-tavak menti Burundi és a kongói kuba nép azelőtti mitikusnak vélt történelmét,⁵ kidolgozta történelmi szájhagyomány-kutatási módszertanát, s ezzel valószínűsítő láncreakciót indított el. Minden afrikai kultúra – amely addig csak az európai hódítók szórványos és gyakran lekezelő feljegyzéseinek formájában létezett – megkezdte önállósulási harcát igazi önképe érvényesítéséért.

Antilop-fejdíszes bambara táncosok

A módszer nem maradt meg az afrikanisztika keretein belül, hanem minden olyan esetben alkalmazták, ahol a dokumentumok szűkösek, elégtelenek vagy ideológiailag manipuláltak: a kényszerkitelepítések története, a Gulag-visszaemlékezések, a hadifogolytáborok a Szovjet-

⁴ Emil Torday: *On the Trail of the Bushongo*. J. B. Lippincott, Philadelphia, 1925.

⁵ Jan Vansina: *Essai de la méthode historique*. Musée Royal de l'Afrique Centrale, Tervuren, 1961.; *La légende du passé. Traditions orales du Burundi*. Musée Royal de l'Afrique Centrale, Tervuren, 1972.; *The Children of Woot. A History of the Kuba Peoples*. University of Wisconsin Press, Madison, 1978.

unióban, az 1956-os magyarországi, az 1989-es temesvári forradalom stb. – az oral history ma már kedvelt és bevett témái.⁶

A szájhagyomány-kutatásban a hagyományos folklorisztikus megközelítésekhez képest teljesen más irányú bővítést eredményezett a rítusok leírása. A hagyományos gyűjtők még külön-külön jegyezték fel és adták ki a dalanyagot, a közmondásokat, a hősi énekeket. Az új irányzat komplex leírásaiban viszont már sokkal jobban kitűnik, milyen szerepük van a hagyományos elemeknek egy-egy nagyobb szerartartási ciklusban, hogyan szól bele a közönség kórusként az előadásba, s milyen az egész rítus dramaturgiai felépítése és katartikus hatása.⁷

A szájhagyomány-kutatásban helyet kaphattak a megszabott szerartartásszövegektől eltérő népi imádságok⁸ és a bibliai szövegek népi átköltései,⁹ melyeket hosszú ideig azért nem gyűjtöttek, mert túl új és főként másodlagos, származtatott szövegekként érdektelennek vélték őket.

Végül meg kell említeni a szájhagyomány-kutatásnak egyik modern leágazását, a rendkívüli eseményekkel kapcsolatos kortárs élményanyag feldolgozását. Itt sokáig a jelenség szenzációs jellege akadályozta a kutatást.¹⁰

A felsorolt újítások a hagyományos folklórkutatás tematikus kiszélesítésével kapcsolatosak. Új szemléleti megközelítést nem az afrikanisztika, hanem a népmese-kutatás úgynevezett magyar iskolája ho-

⁶ Kövesdi Zsuzsa – Kozma László: *Élned, halnod... A munkatáboroktól az 1956-os forradalomig*, Kairosz, Bp., 2005; Küllös Imola – Vasvári Zoltán: *Áldozatok. A második világháborús hadifogolytáborok és a sztálini légerek folklórából*, L'Harmattan, Bp., 2006.; Miodrag Milin: *Timișoara 15–21 decembrie '89*, Timișoara, 1990.

⁷ Biernaczky Szilárd: *Oralitás a mai afrikai irodalmak életében*. Helikon, 1986, 3–4. szám, főként 297. és 305. skk. old.

⁸ Erdélyi Zsuzsanna: *Hegyet hágék, lőtőt lépék*. Archaikus népi imádságok. Magvető, Bp., 1976.

⁹ Lammel Annamária – Nagy Ilona: *Parasztbiblia*, Gondolat, Bp., 1985.

¹⁰ Valerii I. Sanarov: *On the Nature and Origin of Flying Saucers and Little Green Men*. *Current Anthropology*, 22 (1981); Thomas Eddie Bullard: *Mysteries in the Eye of the Beholder: UFOs and their Correlates as a Folklore Theme Past and Present*. Disszertáció, Indiana University, Folklore Dep., 1982.; uő.: *UFO Abductions: The Measure of a Mystery*. Fund for UFO Research, Mount Rainier, 1987. (Az elrablási esetek folklorista feldolgozása); Mandics György: *Enciclopedia Ființelor Extraterestre*. Vol. I. *Humanoidi și Pseudohumanoidi*, Ivan Krasko, Timișoara, 1996; *Enciclopedia Ființelor Extraterestre*. Vol. II, *Zooizi și bioizi*, Aldo Press, București, 1997.

zott. Ortutay Gyula már 1940-ben leszögezte, hogy a kutatás közép-pontjába nem a szöveget, hanem a mesélő személyét kell állítani. Fel kell kutatni a legtehetségesebb mesélőket, és a szövegkiadásokban arra kell törekedni, hogy a mesélő teljes repertoárjával szerepeljen. Ez teszi lehetővé a környezet és a mesélő viszonyának mélyebb feltárását, annak nyomon követését, hogy a hagyomány és a közönség igényei hogyan alakítják a mesélő repertoárját, illetve a mesélő hogyan módosítja a hagyományt magát.¹¹

A begyűjtött szövegek modern szövegantropológiája, többirányú megközelítésük tudománya¹² strukturális (moduláris) és holista elemzési eljárásokat ismer. A folklórszemiotika általában moduláris elemekkel dolgozik, mivel csak a szöveg bizonyos elemeit tekinti jelnek, ritkán az egészét. A holista elemzés inkább a tudatos, többretegűre szervezett irodalmi alkotás titkainak feltárója, a szájhagyomány-kutatás rendszerint megelégszik a strukturális (moduláris) elemző eljárásokkal. A matematizálásig elmenő formalista szemiotikai vizsgálatok elég ritkák,¹³ a módszert az elemi bináris oppozíciós struktúrák feltárása jellemzi.¹⁴

Mindezt előre kellett bocsátanunk, hogy elemezhessük Görög-Karác Veronika válogatott tanulmányainak nemrég megjelent kötetét, hiszen a szerző bevallotta a francia szájhagyomány-kutató iskola egyik etnpszemiotika iránt elkötelezett képviselője,¹⁵ de a magyar me-

¹¹ Veronika Görög: *Étude des contes: L'école finnoise – l'école hongroise*. In: *Artes Populares* 16–17, 1995, 51–55. old.

¹² Balázs Géza: *Szövegantropológia. Szövegek többirányú megközelítése*. Berzsenyi Dániel Főiskola – Interkultúra-, Nyelv- és Médiakutató Központ, Szombathely–Bp., 2007.

¹³ Solomon Marcus (red.): *Semiotica folclorului. Abordare lingvistico-matematică*. Academia Republicii Socialiste România, Comisia de lingvistică matematică, București, 1975; *La sémiotique formelle du folklore. Approche linguistico-mathématique, sous la direction du professeur Solomon Marcus*. Édition Klincksieck, Paris, 1978.

¹⁴ Claude Lévi-Strauss: *Anthropologie structurale*. Librairie Plon, Paris, 1958; J. M. Lotman: *Trudi po znakovim szisztyemam* 2–4. Tartu, 1965, 1967, 1969. old.; Voigt Vilmos: *Bevezetés a szemiotikába*, Gondolat, Bp., 1977.

¹⁵ Brunhilde Biebuyck: *The many faces of the French research team, „Language et culture en Afrique de l'Ouest”*. *Research in African literatures*, 15 (1984), 2. szám, 262–288. old. (A Görög Veronika vezette, ERA 246 néven számon tartott francia kutatócsoport módszertanának jellemzése, működésének leírása.)

sekutató iskolához is szorosan kötődik. E kettősség némi magyarázatra szorul. A szerző 1956-ban hagyta el Magyarországot. A Sorbonne-on végezte etnológiai tanulmányait, majd a Keleti Nyelvek Főiskoláján tanult egy nyugat-afrikai nyelvet (bambarát), hogy magas szinten végezhesse kutatói és oktatói pályáját a Centre National de la Recherche Scientifique (CNRS) keretében. 1972-ben és 1975-ben Mali államban a manding népcsoportba tartozó bambaráktól gyűjtött meséket. Ezeket bambara és francia nyelven foglalta kötetbe és adta ki Gérard Meyerrel közösen.¹⁶ A SELAF (Société pour l'Étude des Langues Africaines) által kiadott tematikus kötetek létrehozásában is tevékeny részt vállalt, s egy hosszabb tanulmányban feldolgozta az igazságosztó fa témáját.¹⁷ A háromkötetes könyv egyik recenzense szerint ez a munka még nem kapott elegendő figyelmet.¹⁸

Egy másik műve a vásott kölykökről (enfants terribles) szól.¹⁹ Ez a hőstípus a bambara–malinke kultúrkörben különösen népszerű: a szerző 11 variánst vizsgálhatott meg (ebből néhány saját gyűjtése). A hős – aki megöli az apját, sőt beavatási mestere ellen is fellázad – elutasítja a gazdagságot és a főnöki hatalmat, de végül mégis megdicsőül. Görög-Karády e bipoláris figura féktelen, minden társadalmi normával szembeszálló magatartásában a beavatott magabiztosságát, a kozmikus rend letéteményesét és helyreállítóját fedezi fel.²⁰

Görög Veronika eddigi életműve alaptémáját már doktorátusi dolgozatában megfogalmazta: miként tükröződik a fehérek és a feketék viszonya abban, ahogyan az afrikai népek szájhagyománya a hittéri-

¹⁶ Contes bambara du Mali et du Sénégal Oriental. CILF, Paris, 1974 (G. Meyerrel); Contes bambara du Mali/Mali bamanan nsürinu. Publications Orientalistes de France, Paris, 1979. (A. Diarrával). E gyűjtemények alapján született meg a magyar kötet a „Népek meséi” sorozatban: A madáron vett menyasszony. Európa, Bp., 1984.

¹⁷ Geneviève Calame-Griaule (ed.): Le thème de l'arbre dans les contes africains. SELAF, Paris, 1969–1976; a dolgozat: II. köt. (1970), 23–62. old.

¹⁸ Rüdiger Schott recenziójában (Fabula 38 [1997], 3–4. szám, 362–364. old.) felrója, hogy az Enzyklopädie des Märchens Baum (fa) címszavából (I. köt., Walter de Gruyter, 1977. 1366. skk. old.) hiányzik ez a fontos utalás az ítélet fájára.

¹⁹ Histoires d'Enfants Terribles – Afrique Noire. Préface et conclusion par Geneviève Calame-Griaule. Maisonneuve et Larose, Paris, 1980.; a dolgozat: 11–72. old.

²⁰ Biernaczky János: Histoires d'Enfants Terribles. Helikon, 1986, 3–4. szám, 545–547. old.

tőktől megismert bibliai teremtésmitológiát adaptálta?²¹ Az említett SELAF-sorozat 23. kötetében adott rá azután teljesebb választ, 90 etnikum 161 szövegpéldáján vizsgálva meg a fehérek és a feketék egymáshoz fűződő viszonyának mitizált elképzeléseit.

Érdekességgént megjegyezhetjük, hogy bár e témára Görög Veronika a nyugat-afrikai népek folklórjában bukkant rá, már a klasszikus misszionárius és gyűjtő Westermann felfedezte a 20. század első évtizedében, de kora viszonyaival összhangban egyáltalán nem exponálta.²² Westermann hittérítőként ütközött bele az emberek közötti egyenlőtlenség problémájába. Jómaga az egyenlőséget hirdette, s közben gyarmatosítóként az egyenlőtlenséget konzerválta. A szudáni silluk törzsről szóló monográfiája azonban megőrizte Görög Veronika számára a legrégebbi kelet-afrikai szöveget (1912), amelyben már megtalálható a visszatérő motívum: az egyenlőtlenség okozója a bűnös ősanya, aki elrejtette Isten elől a fekete gyermeket, ezért az nem részesült mindazokból a jótéteményekből, amelyek a fehér gyermekeknek jutottak.²³

A Görög Veronika által feltárt hatalmas anyagból – amely teljes terjedelmében olvasható a könyv második felében – kiderül, hogy a legtöbb szöveg szerint a fehérek és a feketék közti egyenlőtlenség sorsszerű, megváltoztathatatlan: vagy Éva bűnére vezethető vissza, vagy az ősök valamilyen hibájára, tévedésére. A könyv utolsó fejezetében Görög Veronika összegzi a fehéreknek és a feketéknek a szájhagyományban kirajzolódó tulajdonságait. A szövegek mintegy harmada a fehérek technikai fölényével és hatékonyságával magyarázza jobb helyzetüket, míg a feketék pozitív tulajdonságaiként a türelmességet, az udvariasságot, bőrük finomságát és szépségét nevezi meg.

Ez a könyv átütő siker volt;²⁴ a témát a szerző ismételtelen feldolgozta, kibővítette, kiegészítette újabb gyűjtések eredményeivel.²⁵ A jelen

²¹ Veronika Görög: *Noirs et Blancs. Leur image dans la littérature orale africaine. Étude – Anthologie SELAF*, Paris, 1976. (Doktorátusi dolgozat, PhD-fokozat, 1974.)

²² D. Westermann: *Noirs et Blancs en Afrique*. Payot, Paris, 1937.

²³ D. Westermann: *The Shilluk People. Their Language and Folklore*. D. Reimer, Berlin, 1912. 178. old.

²⁴ Rüdiger Schott recenziója: *Fabula* 20 (1979), 4. szám, 311–312. old.

²⁵ Görög-Karady Veronika: *Préférence parentale et inégalité raciale: étude d'un thème idéologique dans la littérature orale africaine*. *Acta Ethnographica Hungarica* 26 (1977), 1–2. szám, 37–58. old.; V. Görög-Karady: *Le*

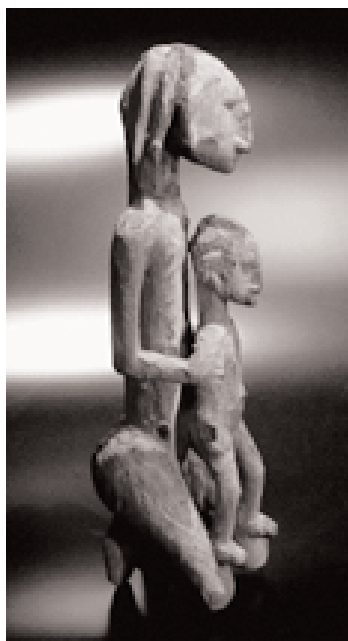
kötet a nem szakmabeli olvasóknak enged rálátást erre a fontos kérdéskörre.²⁶ Görög-Karády Veronika elemzéseiben főleg a bináris opozíciókat feltáró etnoszemiotikai módszert használja. Így osztályokra bonthatja a heterogénnek látszó anyagot, és könnyű utat nyit az általánosításnak. Az egyik legfontosabb megállapítás, hogy a gyűjtött anyagban a feketék rezignáltnak veszik tudomásul a számukra megváltoztathatatlan, hogy nincs esélyegyenlőség. Ez valószínűleg így is van, hiszen a gyűjtések a 19. század végétől a 20. század hatvanas éveinek végéig tartó időkből származtak. Mivel a függetlenedési folyamatok éppen e korszak végén indultak meg, valószínű, hogy a 21. század szájhagyomány-kutatói majd e század végén írhatják meg, miként változott meg ez a mitológia. Ennek a sejtésnek mintegy előfutárai azok a szövegek, amelyeket Felix Tambaud 1978-ban Kongóban gyűjtött – már Görög Veronika kötetének megjelenése után. Összehasonlítva ugyanazon szövegnek egy 1883-ból gyűjtött változatával, kiderült, hogy a fehér és a fekete értékrend hangsúlyai módosultak: a régi változatban az ős engedelmessége jutalmaképp lesz fehér, dicsőül meg, míg az új szövegekben a kapkodó ős büntetésből lesz fehér, s szülőföldjétől távol kell bujdokolnia. Ez már csak egy lépésre van attól, hogy az értékrend teljesen megforduljon, hiszen Tambaud ismeri az elmondott mítoszoknak olyan, a törzsön belül mesélt változatát is, amely szemben áll azzal, ahogyan a misszionáriusok mesélik a bibliai teremtetéstörténetet.²⁷

Blanc et son image à travers deux contes. *Notre Librairie* 50 (1979), 43–55. old.; Noirs et Blancs. A propos de quelques mythes d'origines vili. *Itinérances... en pays peuls et ailleurs*. ERA 246, Paris, 1981. II. köt., 79–95. old.; Veronika Görög-Karády: Retelling Genesis. The Children of Eve and the Origin of Inequality. In: Veronika Görög-Karády (ed.): *Genres, Forms, Meanings: Essays in African Oral Literature*. Oxford, 1982. 31–44. old.; Görög Karády Veronika: Éva gyermekei és az egyenlőtlenség eredete: a teremtetéstörténet újrateemtései. *Ethnographia*, 1986. 13–24. old.

²⁶ A magyarul megjelent könyvben szerepelnek: Éva gyermekei és az egyenlőtlenség eredete. A teremtetéstörténet újrateemtései, 9–24. old.; Miért uralkodnak a fehérek a feketék felett? Fekete-afrikai eredettörténetek, 27–49. old.; Feketéek és fehérek Fekete-Afrikában és az Egyesült Államokban, 51–68. old.

²⁷ Veronika Görög-Karády: Vili Genesis Stories: texts and analysis. *Research in African Literatures* 15 (1984), 2. szám, 239–261. old. A régi és az új szövegváltozat összehasonlító elemzése: 251–257. old.

A Görög-Karády Veronika által egybegyűjtött különféle történetek változatainak kisebb-nagyobb különbségeit összevetve s elemezve szembeötlő, hogy a teremtéstörténetek átvételekor hogyan keverednek a különböző ideológiákhoz kötődő fogalmak. A fordításokban a legtöbbször Isten monoteista fogalma jelenik meg név szerint, függetlenül attól, hogy a zsidó–keresztény Istenről, az arab vagy török hatásra megismert Allahról, vagy pedig egyszerűen a törzsi szellemösről van-e szó. Talán nem lenne érdektelen megvizsgálni, hogy a nilotikus kultúrákban mikor Jok (Dzsvok) az isten, mikor Kot, s miért. Vajon nincs-e köze ahhoz, hogy egyik kultúra egy szegmentáris törzsé (nuer), a másik esetben szabályos főnökség van (silluk, dinka), ahol más-más a férfi ági és női ági őszellemek szerepe a hatalomban való részesedéskor? (19–24. old.)²⁸

XVIII. századi bambara faszobor

²⁸ Vö. Mandics György: *Civilizația și culturile Africii Vechi*. Editura Sport-Turism, București, 1983, 263–269. old.

A szerzőt foglalkoztató másik nagy téma a családon belüli egyenlőtlenségeké: külön kötetet szentelt ennek franciául, s magyar könyvében is válogatása második nagy részét ezek az írások alkotják.²⁹ Nagy fejezet a válogatós, lázadó lány története, aki maga akar férjet választani magának – később egy külön közös francia könyv tárgya lesz. A vizsgált bambara és malinke szövegekből az derül ki, hogy az ilyen normaszegő lázadásokat a nagycsaládok kezelni tudják, s ebben mindegyik rokonnak megvan a maga feladata. Az is kiderül, hogy a bambarák e téren sokkal rugalmasabbak malinke szomszédaiknál.

A zsarnok apákról szól az itt bemutatott kötet második, a családon belüli egyenlőtlenségeket vizsgáló részének első tanulmánya. A mesék a szülői önkényt ítélik el a közösség szempontjából: az apa túlzott szeretete a lánya vagy a fiai iránt nem akadályozhatja meg a fiatalok nemi életét, házasságát.³⁰ Az egyik legizgalmasabb történet – A király, aki meg akarta tartani a lányát – többszörösen érdekes látlelet az apai féltékenységről. A király lányát, látva szépségét, kiviruló nőiességét, egy fallal körülvett házba zárja, s egy öregasszonyt rendel mellé őrizőnek és kapuőrnek (298–299. old.).³¹ De egy fiatal férfi kicselezi a királyt, alagutat ás a lányhoz, és teherbe ejti. Amikor megszületik a gyermek, a király a környék minden férfiját udvarába rendeli, s a gyermeket kéri meg, hogy keresse meg az apját. Az anyjától tanult, a hangyászlól szóló dalt énekelve, rá is bukkan. A mesét kommentálva Görög Veronika úgy véli, hogy „az apád sörényes hangyász” utalás arra, hogy az a földet túrva jutott el az anyjához,³² ami mai fejjel logikusnak tűnik. Azonban egy archaikusabb változat is elképzelhető, ha a férfit „sörényes hangyásznak” hívták, illetve ilyen nevű törzsbe tartozott. A mese így az exogámia szokására való figyelmeztetés lenne, s benne a Láng János által felfedezett kettős természet motívuma manifesztálódna. E szerint akit „sörényes hangyásznak” hívnak, az „alagutat ás a föld alatt”, akit „sasnak”, az „repülni tud” stb. A szöveg mai állapotában valószínűleg már csak homályos utalás egy ilyen archaikus mitikus elbeszélésre.

²⁹ Veronika Görög-Karady: *L'Univers familial dans les contes africains. Liens des sang, liens d'alliance.* L'Harmattan, Paris, 1997.

³⁰ Rüdiger Schott recenziója: *Fabula* 39 (1998), 3–4. szám, 342–345. old.

³¹ Vö. Görög-Meyer: i.m. 13. old.; A madáron vett menyasszony, 8–10. old.

³² A madáron vett menyasszony, 198. old. (jegyzet); Láng János: *A mitológia kezdetei. Az ősi népek elbeszélései.* Gondolat, Bp., 1979. 59–65. old. (A kettős természet motívumának kialakulása, az inadekvát asszociáció.)

1979-től Görög-Karády Veronika gyakrabban járt Magyarországon. Előadásai szellemi izgalmat jelentettek új tanítványainak, hiszen nem a megszokott ideológiai sémákat hallhatták előadásain. 1980-ban Kovács Ágnes mesekutatóval cigány mesemondók felkutatására indult, és megismerkedett a varsányi Berki Jánossal és családjával. Egyetértve a magyar egyéniségkutató iskola célkitűzésével hamar felismerte, hogy a cigányul és magyarul is tehetséges mesemondó még a könyvekben olvasott klasszikus meseanyagot is átlényegíti, tehát igen alkalmas arra, hogy a kutató megragadja a mesélő univerzuma teljességét, egyediségét. Berki János anyagából öt mesét cigány, húszat magyar nyelven publikált. A család tagjai közül vejétől, Kőkény Józseftől három, lányától, Ildikótól két mesét közölt. Berki Jánost arra is megkérte, mondja el élete történetét.³³ A gyűjtés körülményeiről is részletesen beszámol. Ily módon a jövőben kutatók nem csupán a mesék gondosan lejegyzett anyagát kapják, hanem valóságos kis lírai szociográfiát is.

Babos István és Erdős Lajos cigány mesemondókról³⁴ írt tanulmányaiból kiderül, hogy Babos fantáziáját egy ponyvafüzet-sorozat ajzotta fel. Sajnálatos módon nem lehet tudni (és a mesélő halála miatt már sohasem tudható meg), hogy a családon belüli erőszak témáját kifejezően ábrázoló életmű mennyire fakadt saját élményből. A cigány adatközlők és a cigány mese megismerése fordította Görög-Karády Veronika érdeklődését a cigányok sorsára. A megvetés természetrajza. A cigány alakja az európai gondolkodásban című tanulmányában³⁵ a világ különféle tájairól gyűjtötte össze azokat a szövegeket, mítoszokat, amelyek a cigányok helyzetét magyarázzák. A magyarázó elvek ugyanazok, mint a fehérek és a feketék különbözőségét értelmező szövegeké: egy részük a teremtmítoz parafrázisa, más részük Jézus

³³ Görög-Karády Veronika: Berki János mesél cigány és magyar nyelven. *Tales of János Berki told in Gypsy and Hungarian. Ciganisztikai tanulmányok* 3. 1985.; franciául: 1991.; Berki és családja, Szalonna. Akadémiai, Bp., 1992.

³⁴ Babos István meséi. Három muzsikusz cigány. L'Harmattan, Bp., 2003. (Erdős Lajos repertoárja, rendezése feldolgozás alatt.)

³⁵ Le folklore du mépris. Le Tzigane dans la pensée populaire européenne. Étude des stéréotypes ethniques. *Cahiers de Littérature Orale*, 30 (1991), 115–155. old.; Miért rossz sors a cigánysors? *Beszélő*, 2001. július–augusztus, 115–124. old.

keresztre feszítésével kapcsolatos. Mindkét szövegtípus ítéletet mond: a cigányok hátrányos helyzete sorsszerű.

Az utolsó témakör, amelyet Görög-Karády Veronika érint, a zsidóság mitikus képe, a róluk szőtt népi képzelet. Az utóbbi években a már megismert módszerrel készült tanulmányai közül kettő került be a jelen kötetbe (A Bolygó zsidó és társai a magyar folklórban; A megtáncoltatott és az ördögös zsidó – Sztereotípiák és közhelyek dialektikája a folklórban).³⁶

A Görög-Karády Veronika által kezdeményezett kutatások rámutatnak, hogy a szájhagyományban létezik egy olyan kiterjedt folklóryananyag, amelyet eddig főleg vagy kizárólag műfajonként gyűjtöttek, illetve vizsgáltak (mint népmesét, apokrif mítoszt, aforizmat, népi szólást, esetleg formulát), ám társadalom-lélektani szempontból nem tanulmányoztak. Mindezekben a műfajokban nemcsak az archaikus típusú társadalmak alkotnak, de a modern társadalmak széles rétegei is, amelyeknek véleménye nem jelenik meg a sajtóban, amelyek más médiumokban képesek kifejezni saját értékrendjüket, identitástudatukat, viszonyukat a velük együtt élő másokhoz. Végül is minden társadalmi réteg kitermeli a maga sajátos mitológiáját – a tudat adott szintjén elfogadható szellemi megoldást az akut, megoldhatatlan, kezelhetetlen problémákra. A mítosz minden időben szellemi öngyógyító, hagyományosan elfogadott és továbbadott megoldást kínált a megválaszolatlan kérdésekre.³⁷ E „barkácsoló” jellegű megoldások zöme természetesen illuzórikus volt, és ma is az. Ha például a Biblia azt tanítja, hogy Isten teremtett agyagból embert, akkor ezt a motívumot minden megoldhatatlan probléma kapcsán felhasználhatja. Miért más például a színes bőrűek helyzete a világban, mint a fehéreké? A válasz számtalan dimenzióját összefogni képtelen ember saját tapasztalataira támaszkodik: minél tovább égetik az agyagot, annál sötétebb lesz. Ily módon csak az isteni céltudatosságot kell emberi kombinációs készséggel kiegészíteni, és kész a válasz. A fehér ember sikeres, mert Is-

³⁶ A megtáncoltatott és az ördögös zsidó, Sztereotípiák és közhelyek dialektikája a folklórban. *The Jew in Hungarian Oral Literature*. In: Anna-Leena Siikala (ed.): *Folklore Processes*. In Honour of Lauri Honko on his 60th Birthday. Studia Fennica, 1992; *Stéréotypes ethniques et littérature orale*. L'image du juif dans deux contes merveilleux hongrois. *Cahiers de littérature orale* 44 (1998), 173–190. old.

³⁷ Mandics György: Mítoszok születése és bukása. Ha sok a megválaszolatlan kérdés. 2–3. Szabad Szó, 1986. október 8. és 15.

ten a négert túl sokáig tartotta a kemencében, „megfeledkezett róla”, a „fehéret” pedig időben kivette; e történet kínai változatában viszont a fehér ember „sületlen”, ezért olyan hebehurgya, a fekete „túlsült, bárgyú”, míg a sárga „éppen megfelelő, tökéletes”.³⁸

Elmondhatjuk, hogy a magyar kötet közvetítő szerepet tölt be azok körében, akik nem olvashatták Görög-Karády Veronika francia nyelvű munkáit. Magyarországon még a szakmán belül is csak egy szűk csoport ismeri munkásságát, az általa bevezetett módszertan és szemlélet eredményeit a hagyománykutatásban,³⁹ bár a szakma egyik klasszikusa, az amerikai Dorson már több mint negyedszázada felhívta a figyelmet az általa akkor Franciaországban vezetett csoport úttörő szerepére.⁴⁰ Az utóbbi évtizedben azonban Karády-Görög Veronika lassan megkerülhetetlenné vált úgy is, mint tanár a francia vagy magyar egyetemeken, úgy is, mint konferenciaszervező, folyóirat- és kiadványszerkesztő és úgy is, mint a „littérature orale” iránti érdeklődés nemzetközi ösztönzője és az afrikai szájhagyományozó irodalom elismert kutatója és bibliográfusa.⁴¹

³⁸ L. Mandics György: Zöld emberkék, tollas kígyók, tüzes szekerek... Albatrosz, Bukarest, 1977. 129–130. old. Görög-Karády Veronika a mítosznak egy magyar és egy cigány változatát ismertette Minneapolisban 1982-ben, az American Folklore Society gyűlésén Ethnic Identity Stereotypes: Gypsies in Hungarian Oral Literature c. előadásában. A magyar változatban a fehér a tökéletes alkotás, a cigányban a barna cigány.

³⁹ Küllös Imola: Köszöntjük Görög Veronikát. Néprajzi Hírek, 34 (2005), 1–2. szám, 97–99. old.

⁴⁰ Richard Dorson (ed.): African Folklore. Anchor Books, New York, 1972.

⁴¹ Littérature orale d’Afrique Noire – Bibliographie Analytique. Maisonneuve et Larose, Paris, 1981; Bibliographie annotée. Littérature orale d’Afrique Noire. CILF, Paris, 1992.